

Mensfiguren

Wat ga je doen? Je begint met het doorlezen van de tekst over mensfiguren. Hierin staat je een aantal opdrachten. In deze lessen leer je door een stukje kunstgeschiedenis hoe kunstenaars bezig waren met het uitbeelden van het menselijk lichaam.

De kunstenaars in de Klassieke Oudheid -dat is de periode van de Grieken en de Romeinen- hadden veel kennis van de bouw van het menselijk lichaam (anatomie). Dit kun je nu nog heel goed zien als je hun beelden van goden en helden bekijkt. De cultuur van de Klassieken heeft veel invloed gehad op de latere kunst, zelfs tot nu toe. De Grieken toonden hun goden als perfecte mensfiguren, precies goed van verhoudingen. Goden werden meestal naakt afgebeeld. Het zijn ideale figuren; je zou ze kunnen vergelijken met een beroemd fotomodel. Wanneer een kunstenaar een lichaam mooier afbeeldt dan het in werkelijkheid is, heet dat idealiseren. De kunstenaars wilden volmaakte schoonheid uitdrukken, mooier dan de werkelijkheid. Vergelijk het maar met een grimeur die de mensen op de t.v. mooier maakt dan ze zijn.

Opdracht 1:

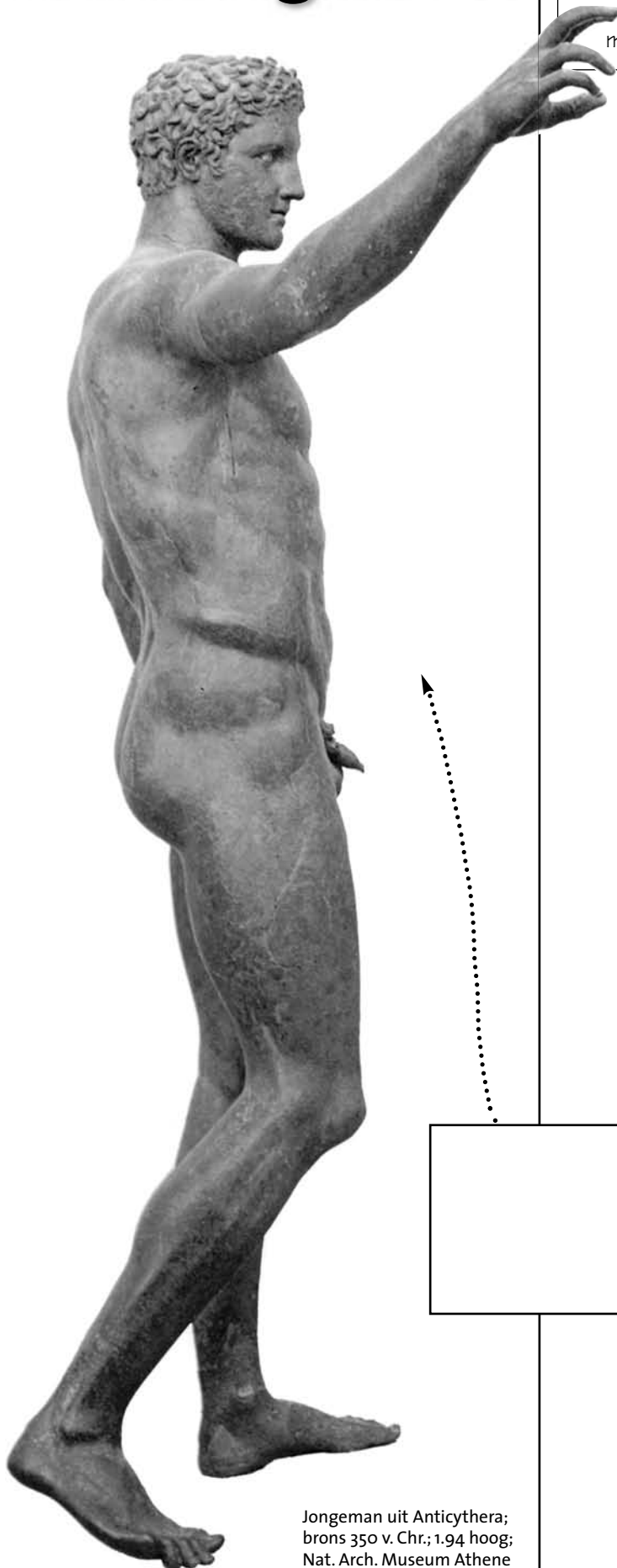
- Vergelijk het Griekse beeldhouwwerk hiernaast eens met de tekening die jijzelf net hebt gemaakt. Waarschijnlijk zijn de **verhoudingen** van de onderdelen onderling anders dan bij jouw kunstwerk.
- Noteer hieronder een aantal verschillen:

- Teken om de kop (sorry maar zo noemen we dat) een vierkant van precies 3 x 3 cm.
- Teken nu recht onder dat vierkant net zoveel dezelfde vierkanten tot de voet van het linkerbeen bedekt wordt.
- Hoe vaak past het hoofd in de lengte van het lichaam?

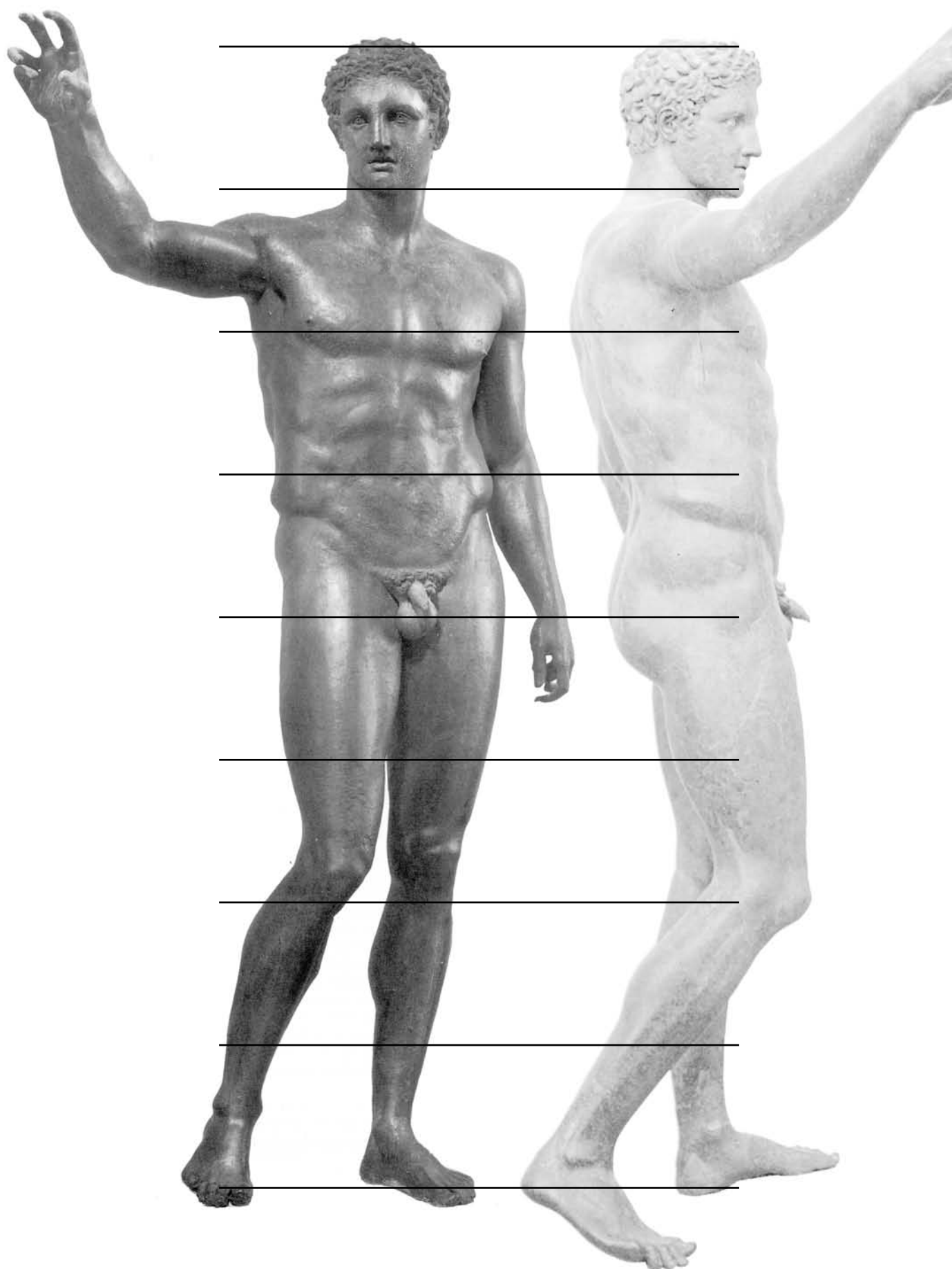
Antwoord: _____

En bij jouw eigen tekening?

Antwoord: _____

Jongeman uit Anticythera;
brons 350 v. Chr.; 1.94 hoog;
Nat. Arch. Museum Athene

Opdracht 2:

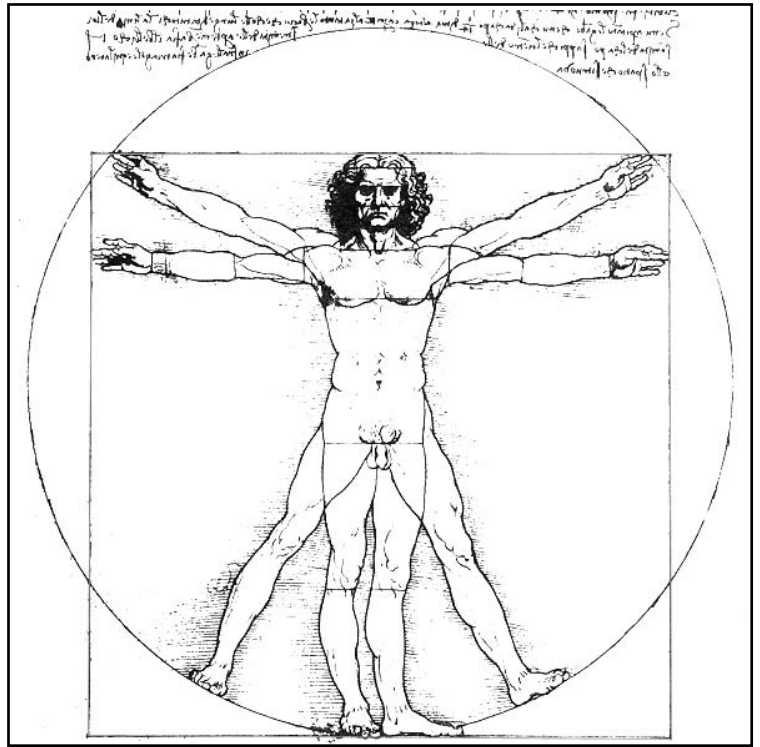
Teken op dit papier een mens, waarbij je probeert de verhoudingen te gebruiken van pagina 2. Teken het lichaam recht van voren en met beide voeten naast elkaar op de onderste lijn. Het hoofd komt precies tegen de bovenste lijn.

Huiswerk:

Verzamel voor de volgende les een aantal niet te kleine foto's van mensen, modellen. Die gaan we de volgende lessen gebruiken om na te tekenen.

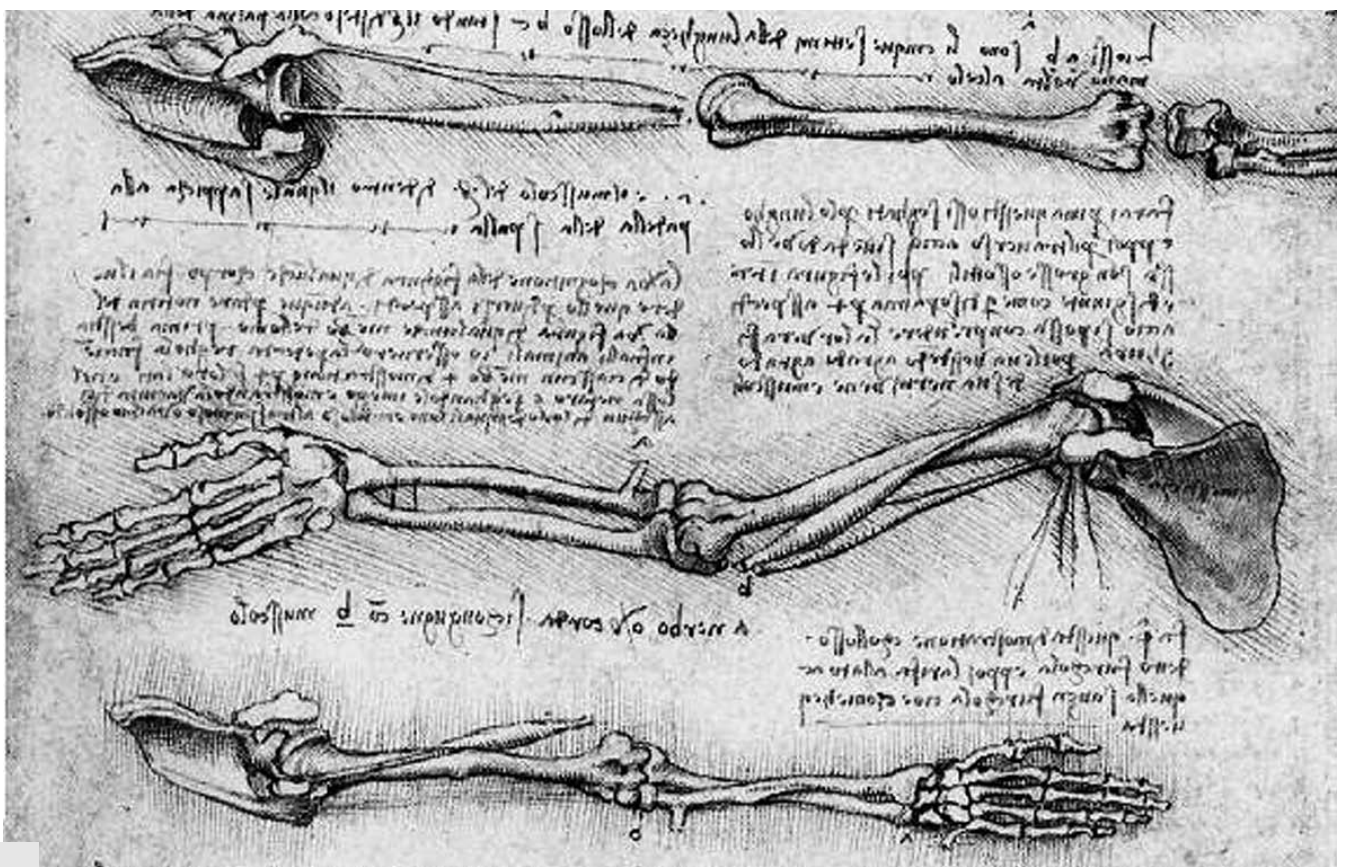
Renaissance

Na de Middeleeuwen, rond 1400, zien we dat de mensen weer heel veel belangstelling krijgen voor de cultuur van de Klassieken. Die periode in de geschiedenis noemen we de Renaissance. Langzamerhand beginnen de mensen anders te denken dan in de Middeleeuwen. Voor de Middeleeuwers staan God en de Kerk centraal en laat de mens zich de wet voorschrijven. Langzamerhand wordt hij vrijer en krijgt hij door het bestuderen van de natuur veel kennis. Ook het bestuderen van de Klassieken en van Oosterse culturen (ontdekkingsreizigers als Marco Polo) draagt bij tot een gevoel van zelfkennis. In de Renaissance, die in Italië begint, gaat de mens zichzelf zien als evenbeeld van God. Ook de mens kan iets maken, iets creëren. Vroeger was een maker van een beeld niet belangrijk. In de Middeleeuwen werd niet aangegeven welke beeldhouwer een beeld bij een kathedraal had gemaakt. Nu ondertekenen kunstenaars voor het eerst hun werk, ze zijn niet meer anoniem.

Leonardo da Vinci: schema van menselijke maten

Het ideaal van de Renaissance werd de homo universalis, de veelzijdige genie. Zulke universele kunstenaars waren bijvoorbeeld Michelangelo en Leonardo da Vinci. In de tekening hierboven van Leonardo da Vinci, laat de schilder de ideale maten van een man zien. De tekening staat in een boek bij een uitspraak van de Romeinse architect Vitruvius: "De navel staat in het midden van het menselijk lichaam, en als er een cirkel getrokken wordt rond een man die op zijn rug ligt met armen en benen uitgestrekt, zal die zijn vingers en tenen raken." Je ziet dat de afstand van hoofd tot voeten in het ideale geval ook gelijk is aan de afstand tussen de gestrekte handen. Dit is hier met een vierkant aangegeven. Zo wordt de ideale mens gebruikt om een maatsysteem om te bouwen. Leonardo ontdeedde zelfs lijken om erachter te komen hoe het menselijk lichaam werkte. In zijn tijd waren kunstenaars zelfs zo nieuwsgierig naar de werking van het menselijk lichaam dat ze lijken roofden om die uit elkaar te halen. Hieronder zie je een voorbeeld van een illustratie van Da Vinci waarbij hij de werking van de beenderen van een arm en een hand laat zien:

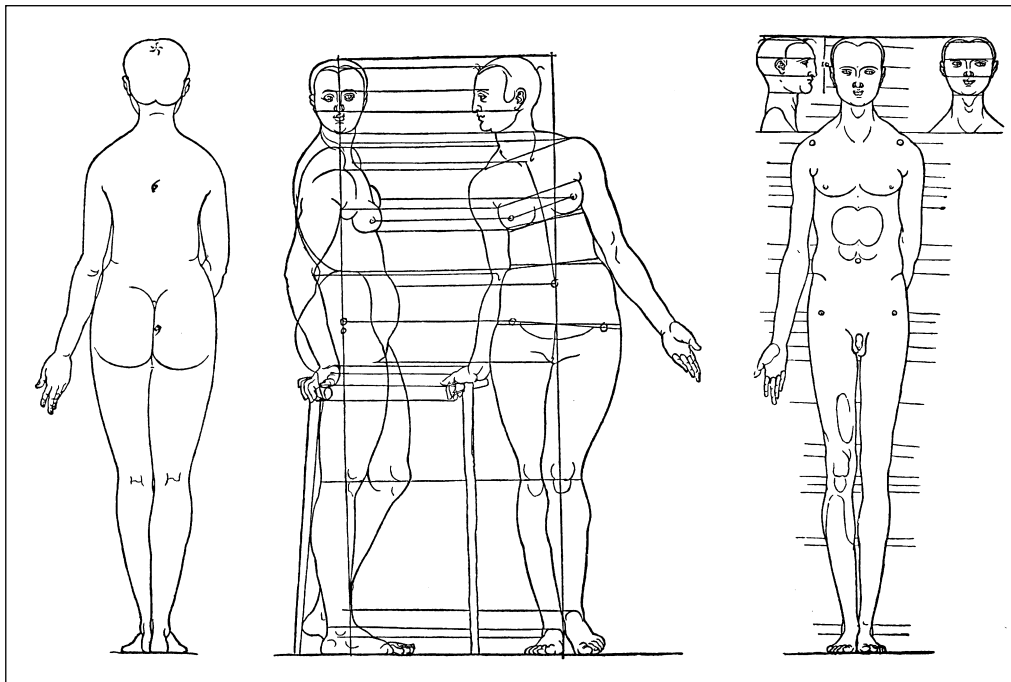

Dit is de beroemdste bloterik van Italië. Je ziet de Oud-Testamentische held David die op het punt staat om Goliath een steen naar zijn kop te slingeren. **Michelangelo** maakte het beeld in 1501-1504 en het staat in de Galleria dell' Accademia in Florence. Het aardige van deze afbeelding is dat het geen foto is van het beeld, maar een digitale scan.

Opdracht 3:

Probeer erachter te komen wat het verhaal van David en Goliath inhoudt en geef er hieronder een korte *samenvatting* van. Gebruik hele zinnen met hoofdletters en punten. Deze opdracht is het huiswerk voor de volgende les.

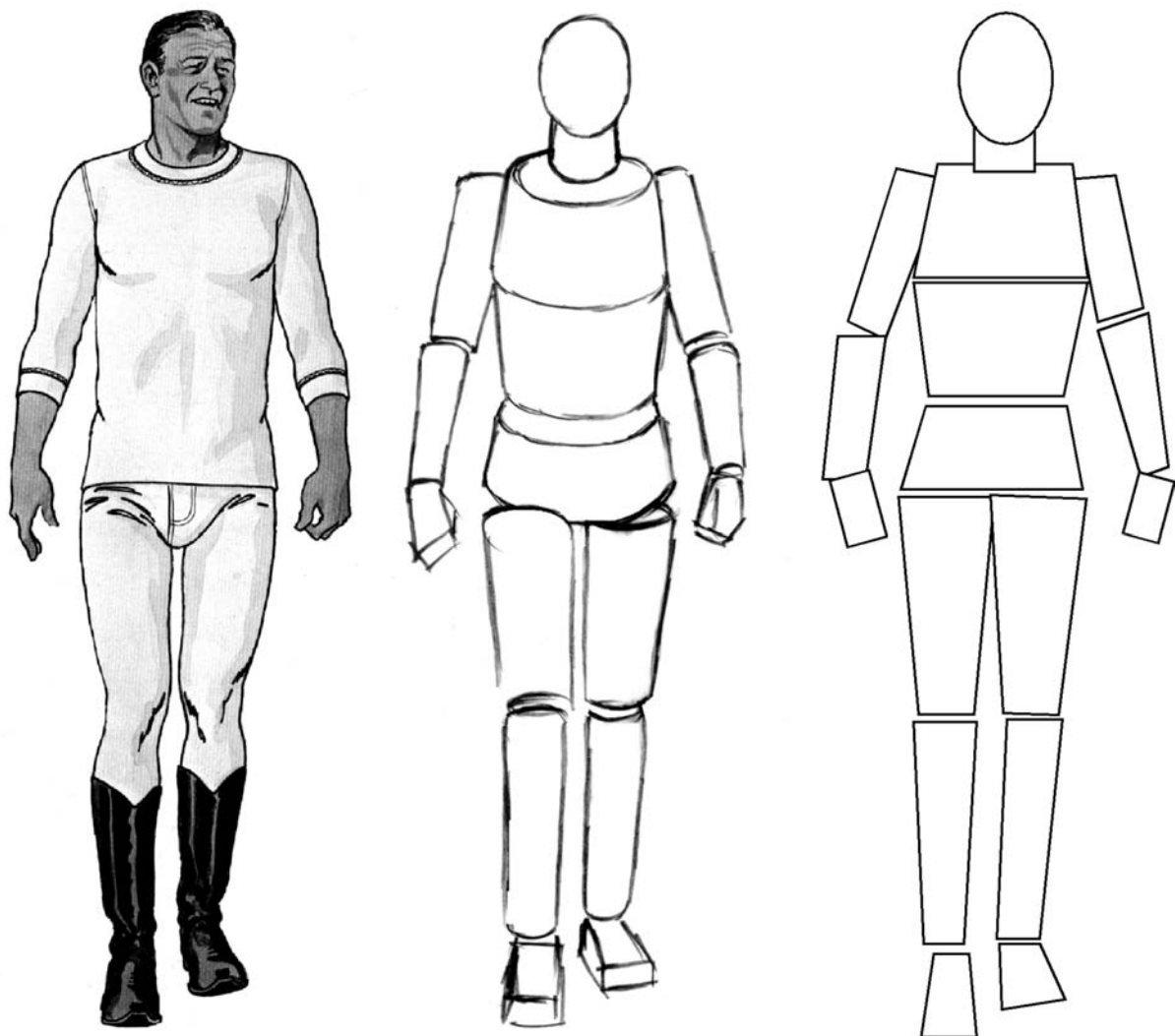

Deze getekende mensjes zijn voorbeelden van een ideaalbeeld uit de zestiende eeuw. De tekenaar is de beroemde Duitse graficus en schilder **Albrecht Dürer**. Net als bij Michelangelo's schema van blz. 4 is dit een manier om de verhoudingen van het lichaam te leren kennen.

Hieronder zie je een oude bekende, de filmacteur John Wayne. Rechts ervan staan twee schema's die een stuk eenvoudiger zijn. Ze bestaan uit allemaal geometrische vormen, 3- dimensionale (midden) en 2-dimensionale (rechts).

Opdracht 4:

Pak nu de blote David van bladzijde 5 erbij en een overtrekblaadje. Probeer een van onderstaande schema's toe te passen op Michelangelo's beroemde beeld. Als je niet zo goed kunt tekenen neem je het 2-dimensionale schema, maar als je durft, probeer je de emmertjes en de cilinders.

Hieronder zie je een aantal afbeeldingen van beeldhouwwerken uit verschillende tijdperken. Zoek in de komende weken op het internet zelf naar plaatjes van beeldhouwwerken uit een van de onderstaande periodes. Schrijf op wie het gemaakt heeft en in welke tijd, van welk materiaal en formaat het is en waar je het hebt gevonden. Tijdens de les krijg je gelegenheid om met een groepje medeleerlingen deze plaatjes te verzamelen en je gaat in de klas met datzelfde groepje een kleine presentatie maken. Die laten jullie dan aan je klasgenoten zien en horen.

Er zijn vijf verschillende periodes. Samen met je docent wordt er bepaald hoe de groepjes worden samengesteld en welke periode jullie nemen.

Alle groepsleden moeten evenveel tijd in dit onderzoekje steken. • Samen maken jullie een inleiding waarin wat algemeen over de periode wordt verteld, over de mensen, over hun opvattingen.

Je neemt allemaal één beeld voor je rekening. Daarover moet wat kunnen vertellen. De beelden komen in een computer terecht en we projecteren je verhaal voor de hele klas. Je vertelt over jouw beeld het volgende:

• Hoe ziet het beeld eruit? • Wat is het gebruikte materiaal? • Wat kun je zeggen over de emoties van de afgebeelde persoon of personen? • Lijkt het beeld echt? • Is het een statisch beeld of lijkt er beweging in te zitten? • Wat vind je ervan? • Weet je wie het gemaakt heeft en wanneer?

Hieronder volgt een kort overzicht over de verschillende tijdperken:

Klassieke Oudheid:

Beelden uit de klassieke wereld vind je natuurlijk in Griekenland, maar ook in Italië en Turkije. De grootste verzameling klassieke beeldhouwkunst wordt gevormd door de resten van het Parthenon in Athene, waarvan de meeste helaas zwaar zijn beschadigd. Het beeld hiernaast laat een ongelooflijk knappe techniek zien. De kledingstukken zijn zo beeldhouwd dat je de lichamen eronder op een heel natuurlijke manier kunt zien. Deze godinnen zijn ongeveer 430 jaar voor Chr. gemaakt. Het materiaal is marmer en de beelden zijn meer dan levensgroot. De Romeinse beeldhouwkunst vertoont veel overeenkomsten met de Griekse. Veel Griekse beelden werden door de Romeinen gekopieerd.

Vroege Middeleeuwen

Een typisch voorbeeld van vroege Middeleeuwse beeldhouwkunst is "Het Laatste Oordeel", een beeld bij de kathedraal van Autun in Frankrijk (1130-1135). 'Goede' en 'slechte' mensen worden gewogen op de weegschaal van goed en kwaad. De gezichten van de slechteriken zijn duivels en de braven hebben vleugels. Je ziet dat de kunstenaar geen onderscheid maakt tussen dichtbij en veraf. De mensen op de voorgrond zijn zelfs kleiner afgebeeld dan de rest.

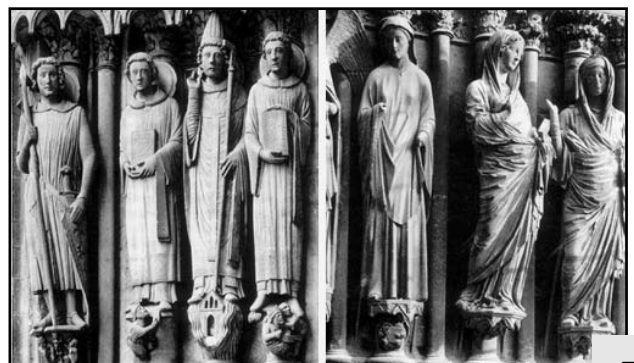
Het rechterbeeld is een onderdeel van het portaal van de kathedraal van Chartres.

De kleding is minder fijn uitgewerkt en de plooien werken slechts als versiering en lijken niet 'echt'. Vergelijk ze maar eens met het beeld hierboven. Deze stijl wordt Romaans genoemd (van ± 800-1150 n. Chr.)

Late Middeleeuwen

De latere Middeleeuwen worden meestal **Gotiek** genoemd. (1150-1350 n. Chr.) Zoals in de Middeleeuwen gebruikelijk, is ook deze kunst een onderdeel van een kerk. De linker vier figuren staan op de kathedraal van Chartres in Frankrijk (± 1220). Ze staan er nog wat stijfjes bij en doen hevig hun best om heilig te zijn. De drie figuren rechts zijn onderdeel van de kathedraal van Reims (± 1245). Vooral de twee rechtse figuren lijken al veel beweeglijker. Die swingende houding wordt verkregen doordat ze op een been steunen, het standbeen. Ook de kleding is heel natuurlijk beeldhouwd.

Renaissance

De Renaissance is de periode tussen ±1350 en 1600.

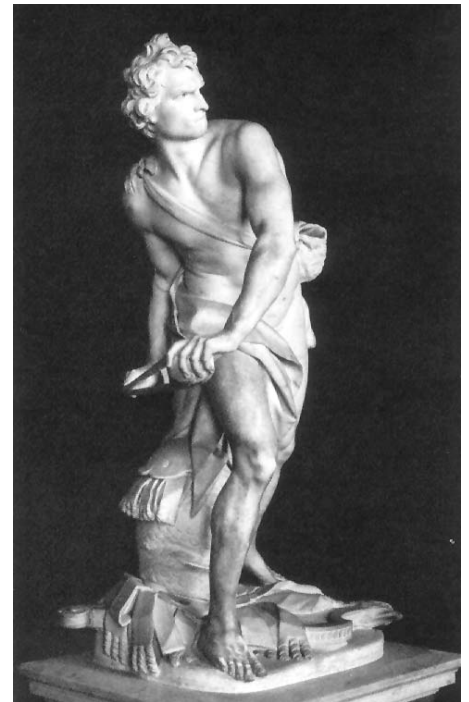
De belangrijkste beeldhouwer uit dit tijdperk en misschien wel de belangrijkste beeldhouwer die ooit leefde, was Michelangelo (1475 - 1564). Je ziet rechts drie van zijn bekendste werken: David, Mozes en de stervende slaaf. Vooral bij de staande beelden is goed te zien dat de figuren zeer ontspannen staan, zeker als je deze vergelijkt met de romaanse en gotische op de vorige pagina. De Renaissance beeldhouwkunst komt voort uit hernieuwde belangstelling voor de kunst van de oude Grieken en Romeinen. **Renaissance** betekent dan ook 'wedergeboorte' (van het oude). In Italië waren veel overblijfselen uit de klassieke oudheid en door opgravingen werden nieuwe beelden ontdekt. Kunstenaars hadden hiervoor veel belangstelling.

Barok:

In de tijd van de **Barok** (1600-1750) maakte de beeldhouwer Lorenzo Bernini (1598 - 1680) -alweer een Italiaan- een beeld van de bijbelse figuur David. Dit is een heel andere David dan die van Michelangelo. Bernini laat het moment zien waarop hij de slinger in de hand houdt waarmee hij zijn tegenstander gaat treffen. Terwijl hij draait, steunt David op één been. We noemen dit het standbeen. Bijzonder is de enorme actie die uit dit beeld naar voren komt. Je verwacht als het ware dat de steen elk moment weg kan schieten en dat deze tegen je aan kan knallen. Bedenk steeds weer dat deze kunstenaars niet beschikten over fototoestellen en dat alles gewoon naar model met het handje en een beitel uit een groot stuk marmer is gehouwen.

Een ander beeld van Bernini is het visioen van Sint Theresia. De griekse goden en ook de beelden in de Renaissance vertonen geen emotie in hun gezicht. Je ziet David, hiernaast, echter heel woedend kijken en ook in het gezicht van Sint Theresia hieronder is heel duidelijk gevoel aanwezig. Zo zie je dat er in de beeldhouwkunst heel duidelijk een ontwikkeling is van het afbeelden van een lichaam. Om dit te kunnen, moet je natuurlijk wel heel veel kennis van je vak bezitten. Deze kennis is langzaam gegroeid over een periode van eeuwen. Zo konden bijvoorbeeld de beeldhouwers uit de Middeleeuwen dit soort beelden niet maken. Een beeld van bijvoorbeeld een heilige was veel stijver, statiger dan de beelden die je hier ziet. Door goed te kijken naar het beeldhouwen van plooien in kleding, de anatomie van het lichaam en het weergeven van emoties kun je ongeveer nagaan in welke tijd een beeld gemaakt is.

Gianlorenzo Bernini: David, 1623. Marmer, levensgroot. Galleria Borghese, Rome.

Bernini: Het visioen van Sint Theresia. Altaar in Sta Maria della Vittoria in Rome. Opgericht tussen 1644 en 1647.

Moderne tijd (na 1800):

Ook in de moderne tijd willen kunstenaars gevoelens in hun beelden leggen. Alle technieken en kunstjes zijn bekend en toch proberen kunstenaars op een originele manier werk te maken dat anders is dan van anderen. Door de uitvinding van de fotografie en film was het niet meer zo nodig om precies alles uit te beelden zoals het eruit zag. De schilder of beeldhouwer probeert nu zijn gevoelens in zijn werk te leggen en hij voelt zich niet meer gebonden aan allerlei regeltjes en wetten. Je ziet hiernaast een werk van Edgar Degas (1834 - 1917). Deze kunstenaar, die ook fotografeerde, was vooral bekend om zijn schilderijen en beelden van badende en dansende vrouwen.

Opdracht 6:

Als je dit bronzen beeld van een balletdanseresje goed bekijkt, zie je dat Degas wel heel bijzonder materiaal gebruikte. Bestudeer het beeld en leg dat eens uit op de lijntjes rechtsonder het plaatje. Gebruik hele zinnen.

Edgar Degas (1834 - 1917): Danseresje van 14 jaar, 1880 - '81. Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam. Hoogte 98 cm.

.....

.....

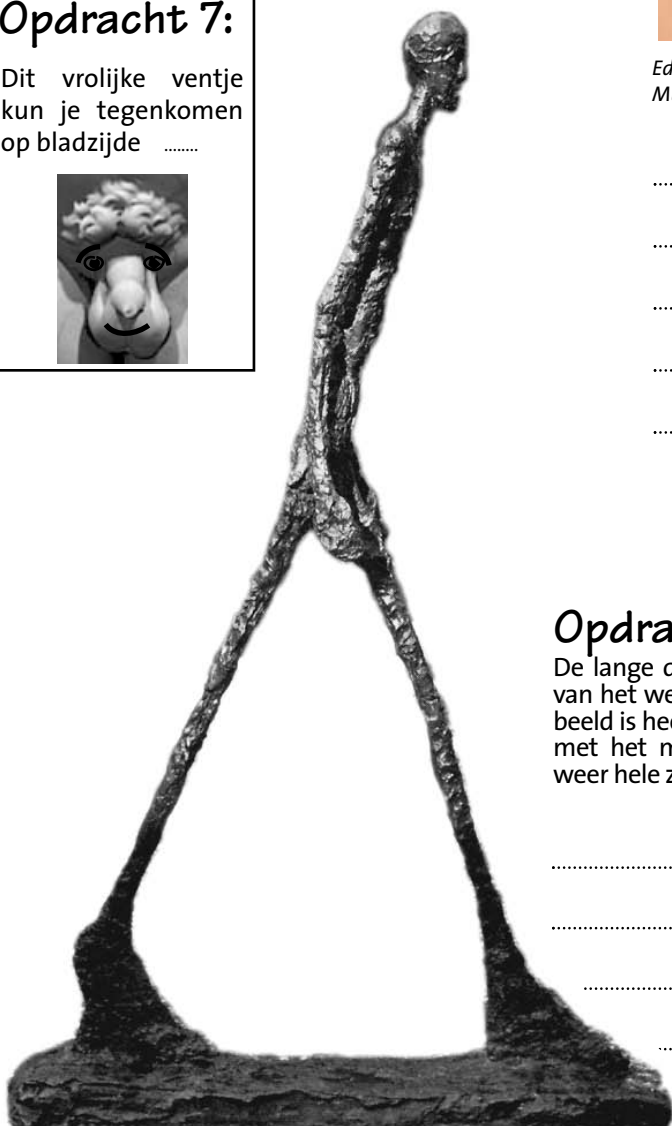
.....

.....

.....

Opdracht 7:

Dit vrolijke ventje kun je tegenkomen op bladzijde

Opdracht 8:

De lange dunne vorm van de lopende man is een typisch kenmerk van het werk van Giacometti. Maar ook de huid -de **textuur**- van het beeld is heel bijzonder. Vergelijk de textuur van dit bronzen werk eens met het marmeren beeld van Michelangelo op pagina 5. Gebruik weer hele zinnen.

.....

.....

.....

.....

.....

A. Giacometti: (1901 - 1966) lopende man II. 1960; Rijksmuseum, Kröller-Müller, Otterlo.

Bij de Franse beeldhouwer **Rodin**, die leefde van 1840 tot 1917, is het weergeven van gevoelens in zijn beelden heel belangrijk. Rodin vond dat beeldhouwkunst niets slechts gebruikt moest worden om iets na te bootsen, maar hij wilde het menselijk lichaam gebruiken om iets over zijn emoties te vertellen. In zijn tijd was hij een zeer omstreden figuur. Men beschuldigde hem ervan dat hij afgietsels van zijn modellen gebruikte en niet zelf boetseerde. Dat hij in staat was tot het maken van bijzonder knappe beelden bewijzen deze foto's van zijn werk.

De denker, hierboven, is wel zijn bekendste werk. Rodin maakte dit beeld in 1880 - 1881, als onderdeel van een groot stuk 'De poort van de hel'. Het beeld is 68 cm. groot en gegoten in brons.

Een afgietsel van de hurkende vrouw, staat in het park van het museum Kröller-Müller in Otterlo. Dit bronzen beeld is gemaakt in 1882.

'Eve' uit 1881. Dit bronzen beeld is 195 cm. hoog.

De Doesburgse beeldhouwster Rini Dado bewijst met haar beelden dat je het menselijk lichaam kunt gebruiken om een gevoel van schoonheid te laten zien. Bij haar gaat het, evenals bij Rodin niet om een nabootsing van de werkelijkheid. Zij gebruikt lichamen om beelden te maken waarin spannende lijnen en geometrische vormen zitten. Door met scherpe begrenzingen te werken, ontstaan schaduwen die de onderdelen van het werk versterken.

Rini Dado: 'la luna', brons

Opdracht 9:

Vergelijk deze twee beelden eens met de beelden op bladzijde 2. Welke vind jij mooier en waarom? Maak hele zinnen!

.....

.....

.....

Rini Dado: 'extase', brons.

MENSFIGUREN

De lessen over mensfiguren zijn eind 2003 helemaal aangepast. De kunstgeschiedenis opdracht via het internet is toegevoegd als alternatief voor een werkstuk dat de leerlingen vroeger individueel maakten. De bedoeling is dat de leerling minder kopiëert maar door samenwerking in een groepje meer te weten komt over een bepaalde periode. Als alle groepjes hun onderdeel in de klas hebben geprojecteerd en toegelicht, blijft er wellicht meer hangen dan bij het klakkeloos kopiëren van 10 plaatjes zoals eerder het geval was. Ook voorkom je grotendeels dat er letterlijk van elkaar wordt gekopieerd.

De eerste les:

Voordat je het lesmateriaal uitdeelt.

- Het aardigst is het als je begint met een tekening te laten maken op A4 (met perforatie voor in de map) van een staande mens. Geef aan dat de mens een arm in de lucht dient te steken en de voeten iets uit elkaar heeft staan.

- Vervolgens wordt de eerste pagina van de lessenserie uitgedeeld en zien ze een Grieks beeld met hetzelfde onderwerp. Door te vergelijken krijgen ze een aantal anatomische kenmerken in de gaten.

Hierna volgt een aantal opdrachten. Ze krijgen te horen en te zien (blz. 3) dat ze op zoek moeten naar beeldmateriaal voor tijdens de volgende lessen.

- Bij opdracht 4 kun je de klas splitsen en achter de computer laten zoeken naar plaatjes. Verdeel eerst de periodes over zes groepjes. Eerst gaan ze individueel zoeken. Laat ze ook thuis zoeken op het internet (eventueel via de Ckafepagina (<http://www.lnqs.com/ckafe/>) naar materiaal uit hun periode, voordat je ze laat samenwerken.

- Daarna gaan de leden van groepje samenwerken.

- Er is een speciaal internetdocument dat ze in het groepje moeten gebruiken. Met dit document kunnen ze de plaatjes van hun groepje naar een site sturen. Bij het versturen kunnen ze eventuele dubblures ontdekken en andere foto's zoeken.

In de klas achter de Mac kunnen ze ten slotte werken aan een presentatie. Het eenvoudigst is het om de beelden in iPhoto te laden, maar Keynote behoort ook tot de mogelijkheden.

De groep in de klas is hierdoor kleiner wat de mogelijkheid biedt om te gaan modeltekenen.

Voor het modeltekenen volgt hier een aantal mogelijkheden:

- **Deel de rest van de klas in twee groepen. De ene werkt naar model en de andere groep behelpt zich met foto's. Dit geeft veel meer rust dan wanneer iedereen naar model werkt. Bovendien ontbreekt daar de ruimte voor. Er is een collectie van ± 20 afbeeldingen uit het Louvre van beelden in verschillende houdingen. Die kun je kopiëren.**

• Het blind natekenen van het model - zoekend schetsen.

Een kring met daarin een model.

Materiaal: fineliner

Papierformaat: 50 x 65 cm; daarop kunnen een heleboel tekeningetjes.

De leerlingen mogen alleen maar naar het model kijken en niet op hun papier.

Ze werken dan ook vrij snel. Als ze klaar zijn en je wilt de stand nog niet veranderen laat ze dan nog een keer dezelfde stand natekenen.

Tip: Haal je pen niet van het papier, want dan weet je niet meer waar je gebleven bent.

Je kunt hele snelle standen doen om het vlotte schetsen te bevorderen.

Als laatste kun je de leerlingen juist wel laten kijken. Dan wordt het verschil mooi duidelijk. (Een vrij verkrampt resultaat tegenover super vrije en losse tekeningen.)

Doe dat snelle schetsen, het zoeken terwijl je blijft bewegen gewoon een keertje voor. Dit is volkomen nieuwe voor ze.

De standen bij deze werkwijze kunnen vrij snel afgewisseld worden omdat dit erg snel werkt. (Een stand ongeveer 5 á 10 minuten; daarin kunnen ze makkelijk drie keer hetzelfde model natekenen.) Ook kun je zogenaamde onmogelijke houdingen laten aannemen. Hierdoor wordt snelschetsen een noodzaak.

Tips:

Als de leerlingen een beetje zijn losgekomen en veel naar het model kijken, kun je wat beter op het echt naar model tekenen ingaan.

- Een verticale lijn trekken op je papier en de stand van het lichaam daarmee vergelijken. Een lichaam staat namelijk heel vaak niet loodrecht omhoog.

- Let op vergelijkbare punten (bijv. Elleboog-schouder-pols, kin-tenen, knie-hak-heup, enz.), de hoeken die die punten met elkaar vormen en de afstand die die punten ten opzichte van elkaar hebben.

- Let op de stand van de nek; die staat bijna altijd schuin.

- Let op de grootte van het hoofd. De leerlingen maken het hoofd bijna altijd te groot, terwijl het maar één achtste deel van het lichaam is.

Zorg dat alle leerlingen het model ten voeten uit kunnen zien vanuit hun standpunt. In een kring om het model heen werkt prima; tafels hoeven niet omhoog want dat neemt te veel tijd in beslag. Eventueel een zittend model op verhoging laten zitten.

Voor alle opdrachten geldt dat details al het gezicht, de haardracht en aspecten als opdruk op kleding onbelangrijk zijn. Het gaat immers steeds over de houding van het menselijk figuur.

•Modeltekenen met houtskool

- In vlakken.

De tekening opbouwen vanuit het midden van de lichaamsdelen met de platte kant van het houtskooltje.

Dun beginnen met het aangeven van de vlakken, dan is het later mogelijk om de schaduwplekken wat te accentueren en andere details uit te werken.

- In lijn.

Laat de leerling eerst met grote lijnen een soort draadmodel tekenen om zo de houding en lichaamsverhoudingen van het model te verkennen. Dit kan heel snel.

Wanneer het geheel op deze manier is weergegeven kan de tekening verder uitgewerkt worden. Er moet dikte gegeven worden aan de lichaamsdelen, het moet een geheel worden en er moet gelet worden op bepaalde details die tekenend zijn voor het menselijk lichaam.

Standen van 15 á 20 minuten. (Wanneer het nodig is kan een stand ook langer duren, maar let wel op of het model niet te vermoeid raakt of zelfs flauw valt. In het midden van de stand even uitrusten is prima; dan kunnen de anderen even bij elkaar gaan kijken)

Uiteindelijk had ik in een les (dus 2 lesuren) steeds 3 á 4 stande per groepje.

Het tekenen in vlakken gaat een stuk sneller dan de lijntekening.

Laat de leerlingen niet te klein werken. (ongeveer 30 á 40 cm hoog)

Papierformaat is 50 x 65 cm (liggend) en daar moeten meerdere tekeningen opkomen.

Laat ze dus op de linkerhelft van het papier (voor linkshandigen rechts) beginnen.

•Mensfiguren knippen en plakken in verschillende standen.

Geef de leerlingen een drukwerkje met de geschematiseerde verhoudingen van het menselijk lichaam. Hierop zijn de verschillende onderdelen van het lichaam weergegeven met een doorgetrokken lijn; de verhoudingen zijn aangegeven met een stippellijn. Laat de leerlingen de modellen overtrekken met carbonpapier op gekleurd papier. Dan knippen ze de verschillende delen uit en gaan daarvan nieuwe standen maken, die daarna op een wit vel papier geplakt moeten worden. Ze doen dit vier keer met het frontale aanzicht en vier keer met het zij aanzicht van het lichaam. Zo leren ze beter hoe het lichaam in elkaar zit en wat de bewegende delen van dat lichaam zijn. Deze opdracht kan eventueel gedeeltelijk als huiswerk worden opgegeven, maar niet helemaal want het is vrij veel werk.

•Mensfiguren boetseren

Boetseren naar de waarneming, naar een model.

Weer met z'n allen in een kring en het model zit of staat in het midden.

Het verschil met het modeltekenen is dat je de gehele houding van het model nu moet weergeven en niet slechts het aanzicht dat je vanaf jouw plaats hebt.

De leerlingen moeten het beeldje gaan opbouwen uit hele kleine stukjes klei die ze stevig op elkaar drukken, zodat er geen lucht tussen de afzonderlijke deeltjes komt.

Ze mogen dit niet gaan aansmeren en glad maken, maar laten de structuur die door deze werkwijze ontstaat in tact.

Stukken van het beeldje die afbreken weer aan elkaar laten zetten met behulp van een kleipapje en kleine inkepingen op de plaatsen waar het is afgebroken.

•Model aquarelleren

Weer een kring met daarin een model.

Materiaal: waterverf

Papierformaat: 50 x 65 cm; daarop kunnen een heleboel tekeningetjes.

Laat de leerlingen het model nu naschilderen. De verf moet zeer verdund gebruikt worden; zeker bij het opzetten van de aquarel. (Laat ze het wit van het papier gebruiken; je hebt immers geen witte verf, alleen maar water) Laat de verf doorlopen; dit is een eigenschap van aquarel. Kijk echter wel uit voor te veel doorlopen (Een modderig resultaat)